

Kapitola prvá:

CNOŠŤ AKO DYNAMICKÝ MODEL DOBRÉHO SPRÁVANIA

...

Ak sa teda vezme do úvahy substanciálna jednota ľudskej osoby, nikoho neprekvapí tvrdenie, že všetko, čo človek vníma a robí, poznáva a miluje, bez ohľadu na to, či je to dobré alebo zlé - je vecou celej ľudskej bytosti.

Toto treba brať do úvahy aj vtedy, keď ide o pretváranie človeka pomocou mravne pozitívnych skutkov a súčasne boja proti zlobe na všetkých úrovniach osobnosti. A tak i cnosť treba pokladať za celoosobnostnú záležitosť. Hoci z určitého hľadiska ide v prvom rade o čosi výsostne mravné, čiže duchovné, predsa má aj hmotno-telesný, presnejšie fyzio-psychický aspekt či výraz. Nečudo, že sme pri pokuse o opis alebo definíciu cnosti siahli za výrazom „model správania“.

55

Prvé slovo vyjadruje jednak štandardizovaný spôsob správania, a jednak výkon takej kvality - napr. v umení, technike, literatúre ap. -, že ho možno pokladať za „modelový“, teda za kritérium dokonalosti.

Keď však vezmeme do úvahy zložený výraz „model správania“, môžeme mať na mysli buď vzorový spôsob správania alebo čosi také ako ustálený spôsob viac-menej vedomých ľudských reakcií alebo i vedomého správania.

Všeobecná psychológia pozná štyri druhy modelov správania.

Prvým je reflex, vrodená reakcia zvierat i ľudí na určitý druh vnemu či dráždidla, nezávislá od vôle a vedomia. Zmyslové orgány alebo im podobné receptory vonkajšieho vnemu nahlásia štandardné podráždenie do reflexného strediska miechy alebo šedej kôry mozgu, ktoré - podľa povahy vnemu - „nariadi“ reakciu svalov alebo žliaz (reflexný oblúk) ako výkonných orgánov. Ako azda najtypickejší príklad tohto tzv. nepodmieneného reflexu možno uviesť dobre známy sací reflex dojčiat.

Automatizmus je podobnou modelovou reakciou ako reflex, ale nie vrodenu. Človek (ba i zviera) má však pre ňu vrodené vlohy, ktoré sa vhodnými cvikmi dajú aktivizovať, vyvinúť, upevniť a v niektorých prípadoch takmer neuveriteľne zdokonaľiť - napr. chôdza, jazda na bicykli, plávanie, riadenie auta a najrozličnejšie druhy akrobatizmu ľudí i zvierat. Automatizmy znamenajú obrovskú úsporu energie. Keby to tak nebolo, bol by napr. šofér po hodine riadenia auta vo veľkom meste totálne vyčerpaný.

Tretí, takisto zautomatizovaný spôsob či model činnosti má už vyššiu, psychicko-duchovnú povahu. Nazývame ho zvyk. Získava sa opakovaním úkonov či správania pod kontrolou rozumu a vôle. Aj pri zvyku sa pozornosť odbreňuje.

Zvyk sa časom hlboko zafixuje, ba takmer sa osamostatní, a človek reaguje spôsobom, ktorý pripomína automatizmus či podmienený reflex. Často netreba ani štandardné dráždidlo, či vnem, stačí niečo približné alebo podobné, aby sa dosiahla reakcia či odpoveď - ako to dosvedčuje Pavlovova reflexológia alebo Watsonov behaviorizmus.

Zvyková činnosť sa uskutočňuje nielen zručne, ľahko a automaticky, ale stáva sa akousi potrebou, ba až nevyhnutnosťou. Pevne ustálené zvyky dokonca pôsobia na rozum a vôľu, resp. na vieru

56

alebo presvedčenie znásilňujúco, tyranizujúco. Čím hlbšie sa zvyk zakorení, tým účinnejšia je jeho tendencia presadiť sa stoj čo stoj.

Najtypickejšími, každodennými príkladmi tejto skutočnosti sú starší ľudia, najmä ak neodhadli zákernosť zvyku, a preto sa nekontrolujú.

Posledným, štvrtým druhom modelu správania je **cnosť**.

Aj cnosť sa nadobúda cvikom. Z psychologického hľadiska pripomína zvyk. Ak však skúmame správanie cnostného človeka, hneď zistíme rozdiel: Uvedomuje si, že koná určitým spôsobom, na čom sa vo väčšej či menšej miere zúčastňujú všetky vnútorné faktory: rozum, cit, viera, presvedčenie, slobodná vôľa a prispôboivosť, a či schopnosť konať v súlade s danými okolnosťami, postreh na rýchle a správne odhadnutie a zvládnutie danej situácie.

Tomáš Akvinský definoval cnosť ako „habitus operativus bonus“ – výkonná schopnosť dobra. Jej vznik predpokladá modifikáciu prirodzenosti človeka tak, aby konal niečo dobré vedome, s ľahkosťou, ba i s vnútorným zadosťučinením.

Modifikácia preto, lebo človek – ako to konštatovali dokonca i niektorí filozofi, napr. Sokrates, Aristoteles, ktorí nič nepočuli o Zjavení – nemá prirodzený sklon k cnosti. Ak si ho nadobudne, tak nie vďaka, ale napriek svojej prirodzenosti.

Na rozdiel od toho zvyk – doplníme, čo sme povedali vyššie – je stále viac sa ušľachujúci spôsob konania, v ktorom zabehané, bezmyšlienkovité automatizmy ekonomizujú a či šetria ľudské sily. Stačí, aby sa človek nachádzal vo viac-menej podobnej situácii, a zareaguje štandardne, vždy viac-menej podobným spôsobom; a čím je kto starší – i mentálne –, tým stereotypnejšia je reakcia a tým menej zodpovedá aktuálnej situácii, potrebe, žiadosti či očakávaniu iných. Zvyk vyraduje z činnosti vyššie schopnosti človeka – rozum, slobodnú vôľu – zatiaľ čo cnosť ich predpokladá.

Iste, aj cnosť je modelom ľudskej reakcie či správania do istej miery ustáleným, nie je však skamenelinou, ale čímsi živým, plastickým, pružným, prekrveným slobodou a uvedomovaním si toho, čo človek koná a čo tým sleduje. Aj tu sa ekonomizujú životné sily, potrebné na rozbor danej situácie a následnej osobnej reakcie – ale pod vedením kráľovnej všetkých cností, prezieravosti, ktorá je

skutočnou vládkyňou a dohliada na všetko s detektívnou pozornosťou. Je tým šťastnejšia a účinnejšia v zásahoch, čím je človek rozumovo prenikavejší, skúsenejší, čím je čistejší v úmysloch a vôle konať dobro dobre.

A práve toto chýba zvyku, v ktorom nadobúdajú prevahu ustálené a ničím či nikým nemeniteľné, nemodifikovateľné spôsoby myslenia, rozhodovania, reakcií atď., bez ohľadu na dôležité „malé“ rozdiely, až kým sa životu nevezme jeho originalita a pružnosť – najprv na úrovni psychickej, ale neskôr, ako sme už podotkli, aj duchovno-mravnej.

Z každého hľadiska je to hotové nešťastie. Dôvody sú jasné. Človek koná s falošným vnútorným zadosťučinením, lebo je presvedčený, že koná dobre, ba až veľmi dobre – cnostne! – bez toho, aby si uvedomil, že život už od neho ďaleko odgalopoval a nastala nová doba s novými požiadavkami. Ilustrujme to.

Zvykové prejavy priateľskosti, bez záujmu presvedčiť sa o povahe, prípadne reakcii iných, zvykom „posvätený“ denný poriadok, zvyčajná pomoc chudobným bez ohľadu na to, čo naozaj potrebujú, zvykom ustálené prejavy účasti na smútku, zvyková nábožnosť, spočívajúca v odomieľaní formuliek a zvyčajnej účasti na bohoslužbách zvyčajným spôsobom (beda, ak by to bolo inak!), zvyčajné jedlo na nedeľu, či sa to stolujúcim páči alebo priechi, a tisíce iných „cnostných“ skutkov názorne ukazujú, aké nebezpečenstvo až hrozbu pre medziľudské vzťahy a mravný život predstavuje zvyk. Nielenže oberá cnosť o jej vyššiu, typickú charakteristiku, a tým o jej mravnú hodnotu, ale znehodnocuje ju aj ako takú.

Vrchol irónie spočíva v tom, že zvykom ovládaní ľudia nie sú schopní pripustiť, že v konečnom dôsledku pokladajú vec – z pohodlnosti alebo následkom sklerózy, či už fyzickej alebo psychickej – za správnu podľa pseudozásady: „Je to dobré, lebo sa to tak vždy robilo“.

Zvyk sa pre svoju stereotypnú povahu skôr či neskôr dostáva do rozporu so životom s jeho stálym a nepredvídateľným dynamizmom. Preto ho možno vždy pokladať za prejav staroby, psychickej alebo časovej. V určitom zmysle to platí aj o spoločnosti. Ak nie je viac schopná obnoviť sa, znamená to, že ostarla, alebo že sa jej členovia zdegenerovali.

Naopak, cnosť je cnosťou iba preto, že je vždy aspoň do istej miery originálnou odpoveďou na danú skutočnosť, človeka oslovu-

júcu alebo až vyzývajúcu. K podstate cnosti patrí aj aspekt slobodného rozhodovania – čo pri zvyku, predstavujúcom takmer číry automatizmus, neprichádza do úvahy.

Preto nikoho neprekvapí, keď povieme, že zvyk má prirodzenú tendenciu vyšínuť človeka zo stredu „životného prúdu“ (Bergsonov „élan vitale“). Robí dojem loďky, ktorú prúd odplaví kamsi na okraj, kde zaviazne na plytčine alebo v šachorine či naplavených odpadkoch.

Slovom, „otroci zvykov“ nežijú ako autonómne bytosti. Čosi v nich ustrnulo, skostnatelo – vidno v tom akýsi predznak totálnej nehybnosti v smrti. Až tu vidno, aké nebezpečenstvo hrozí cnosti od zvyku. Alebo to povedzme po aristotelovskym: cnosť, ktorá zmeľovala v zvyk, už nie je v „strede“, ale na okraji, kde sa nachádzajú paródie cností – neresti.

Tento únik zo života má aj svoj korelát v tele samom. Všetko sa v ňom časom zredukuje a zmechanizuje či zautomatizuje. Stabilná rovnováha, ktorá narastá na úkor pre život charakteristickej labilnej rovnováhy, je smrť. Nastáva vtedy, keď životný princíp prestáva ovládať živú bytosť, a v tele sa presadí proces vytvárania stabilných zlúčenín, typických pre anorganickú chémiu.

Cnosť je práve preto cnosťou, že sa nachádza takpovediac v „žltej škvrne“ vedomia či praktického rozumu a že – práve vďaka ním zdôvodnenému a slobodne urobenému rozhodnutiu (aj keď uľahčenému zvykom) – predstavuje správne zvládnutie určitej situácie. Cnosť ponúka riešenie v istom rozmedzí, kým zvyk stanovuje pevnú a nemennú dráhu.

Cnosti by sme teda mohli v tejto vecnej súvislosti charakterizovať ako protest nielen proti zvyku, ale aj proti etosu stojaceho času a či už zapadlej nenávratnej epochy. Cnostní ľudia robia dojem, že sa – aspoň na úrovni ducha – nachádzajú stále kdesi v strede pulzujúceho života. Mladistvý duch v upadajúcom tele je presvedčivým dôkazom vitality človeka, ktorý sa vie presadiť aj v hraničných situáciách.

Cnosť síce pripúšťa platnosť a pravdivosť nadčasových mravných noriem, času nepodliehajúcich hodnotových kritérií i hodnôt samých, ale súčasne predpokladá ich zakomponovanie do času pod vedením rozumu či vyššieho poznania – viery – podľa situácií, v ktorých sa človek práve nachádza.

Inými slovami, cnostný človek sa nespráva automaticky, ako pri zvyku alebo podmienenom reflexe, ale rozumom, resp. vierou vždy kontroluje zaužívaný spôsob reagovania. Alebo inak: pri aplikovaní nadčasových mravných princípov v danej vecnej a časovej situácii koná slobodne a vedome, i keď mu zvyk môže uľahčiť príľnutie k tomu, čo mu radí rozum či viera.

Cnosti človeka zdokonaľujú či „dokonávajú“ – lebo i na človeka sa vzťahuje Boží štýl nevytvárať všetko už dokonané, či dokonalé, hotové, ale dať mu možnosť spolupracovať na stvoriteľskom diele. Cnosti vytvárajú jeho osobnostný profil a ich dokonalosť predstavuje to najcennejšie v ľudskej mravnosti.

Až po tomto presnom rozlíšení je možné pokúsiť sa o definíciu cnosti. Je to opakovaním ustálený, a predsa slobodný a rozumom kontrolovaný spôsob konania, resp. reakcie na konanie iných, s cieľom dosiahnuť dajaké dobro. Kontrola rozumu už nemá povahu dôkladnej analýzy, ale ani povrchného globálneho úsudku. V prípade, že sa objavia nové prvky v situácii, nebude reakcia štandardizovaná, ale sa mení podľa objektívneho stavu vecí.

Cnosť a poznanie

„Možno sa naučiť cnosti?“ – pýtal sa Sokrates svojho partnera rozhovoru. A keď mu tento nepriamo otázku vrátil, odpovedal sám – kladne!

Či je to pravda a z akých dôvodov, nechajme nateraz bokom. Čo však nemožno nikdy dostatočne zdôrazňovať, je skutočnosť, že aj v prípade cností hrá poznanie svoju rolu – väčšiu alebo menšiu, podľa toho, o aký druh poznania ide. Lebo je rozdiel poznať niečo čisto teoreticky, pojmovo, prípadne iba prakticky, skúsenostne.

Človek musí mať jasnú predstavu, čo sa pod tým presne rozumie, keď niekto hovorí napr. o cnosti úprimnosti, prezieravosti, pevnosti ap. Na to je však potrebné, aby to, čo skutočne alebo zdanlivo pochopil, vedel aj definovať, diferencovať od iných pojmov a, v prípade vychovávateľa, aj názorne vysvetliť vychovávaným.

Ešte i dnes platí intuícia, prvý raz vyslovená Aristotelom, že cnosť sa nachádza v strede medzi dvoma nerestami. Neresti samy osebe totiž nie sú ničím iným, ako cnosťou, ktorá sa zo stredu „vyšínila“: doprava alebo doľava, dopredu alebo dozadu, hore alebo dolu.

Prejde skoro poldruha tisícročia, kým mravní teológovia pod priamym alebo nepriamym vplyvom Aristotela povedia: „Bonum ex integra causa, malum ex omni defectu“ – voľne preložené: dobro je dobré, iba keď je dobré úplne, kým zlo je všetko, čo má dajakú chybu. Tento princíp platí aj o cnosti: buď je naozaj cnosťou z každého hľadiska, alebo ňou každým naštrbením prestáva byť. Ale objaviť tú štrbinu či chybu a rozlíšiť tak cnosť od neresti, to podľa veľkého Stagírcana človek nedokáže jednoduchou intuíciou – ako napr. zelenú farbu od belasej.

K nemožnosti definovať presné hranice medzi „ešte cnosťou“ a „už nerestou“ čo do rozsahu i obsahu tu nemálo prispievajú i okolnosti, za ktorých sa cnostný skutok realizuje. Ten istý čin by mohol byť za podmienky A cnostným, za podmienky B – v styku s iným druhom ľudí, v inom čase, na inom mieste – by mohol stratiť svätožiariu cnosti, ba dokonca aj prestať byť dobrým skutkom. Každá nová životná scéna vyžaduje od ľudského herca originálne slovo, gesto, úkon, reakciu.

K cnosti je teda nevyhnutne potrebná bystrá myseľ, živá inteligencia, ale nadovšetko vysoký stupeň prezieravosti. To však vyžaduje nadanie a – aspoň na začiatku – pomoc učiteľa. Na to narážal Sokrates v rozhovore s Menonom.

„Keďže sa teda dobrí nestávajú dobrými od prirodzenosti, stávajú sa nimi učením?“ – opýtal sa Sokrates Menona, svojho partnera rozhovoru.

A tento odpovedal: „To sa mi zdá nevyhnutné. Z nášho pohľadu jasne vyplýva, Sokrates, že cnosť je vedenie, možno ju učiť...“

A trochu nižšie Sokrates poznamenal: „Ak možno nejakú vec učiť, nielen cnosť, nemusia byť pre túto vec aj učitelia a žiaci?... Ku komu by bolo najlepšie poslať ho, aby sa naučil túto cnosť... k tým, ktorí sa zaručujú, že sú učiteľmi cnosti a ktorí bez rozdielu ponúkli svoje služby...“ (Menon 89 C až 91 B v Platón: Dialógy, zv. 1).

Takéto a podobné otázky si kládol Sokrates v Platónových Dialógoch a dával ich všetkým, ktorí sa s ním pustili do reči. A takúto otázku si treba položiť aj dnes, keď cnosť je nielen neznámou, ale i devalvovanou hodnotou, a vôbec témou, ktorá sa nezriedka stáva aj terčom posmechu. Na Slovensku osobitne sa výrazy „cnosť“, „cnostný“ asociačne viažu na predstavy, ako „cnostný Fridolín“ – v zmysle „cudný“, čiže „čudný“.

Aj keď otázku o tom, akú rolu zohráva poznanie cnosti, neformulujeme v tom zmysle ako Sokrates, predsa je priam nevyhnutné seriózne sa ňou zaoberať. Lebo populárny filozof aténskych ulíc hovoril o cnosti asi tak, ako my, keď synovi alebo dcére vysvetľujeme, čo všetko si treba osvojiť, ak niekto chce byť husľovým alebo klavírnym virtuózom (všimnúť si v koreni tohto pojmu latinské slovo „virtus“ – cnosť!!) alebo krasokorčuliarom, hercom, staviteľom, športovcom, ale nadovšetko odborníkom v niektorom remesle ap. Všetci vedia, že to nezávisí iba od cviku, ale aj od nadania a výchovy, ktorá podporovala a rozvíjala vrodené vlohy.

V bežnej hovorovej reči vzdelaných ľudí súčasnosti má cnosť trochu užší význam. Pri počutí tohto výrazu, sa každému vynorí v mysli mravná kategória v niektorom jej čiastkovom aspekte, ako dôkladnosť, trpezlivosť, usilovnosť, poctivosť, svedomitosť, no zväčša už spomenutá „cudnosť“, čiže pohlavná čistota.

Skutočnosť, že pod nadradený pojem cnosť prestala spadať napr. remeselná či umelecká zručnosť, mala v posledných dvoch-troch storočiach za následok, a nielen u širokých vrstiev, že cnosť prestala byť súčasťou výchovy. Mravná, sviatostná i tá mimosviatostná výchova sa obmedzila na zdôrazňovanie: „vyhýbať hriechu a každej príležitosti k nemu“ – a všetko je v poriadku; ale nikomu ani na um nezišlo zaučať mládež i starších do cvičenia sa v najrozličnejších cnostných skutkoch.

Z toho istého dôvodu sa z výchovy a mravnoasketickej praxe nebadane vytratil aj pojem cviku v dobrom. Ten patril výlučne do dielni maliarov a sochárov, stolárov a krajčírov, prípadne do škôl, a nie do každodenného života, v ktorom bolo treba mladých ľudí „zacvičovať do remesla správne žiť“. A tento stav pretrváva dodnes.

Niečo zo sokratovsko-aristotelovského „zaučania cvikom“ („intelektualizmus“) sa stoj čo stoj musí vrátiť do každodennej výchovy. Lebo – ako sme už naznačili vyššie – aj na získanie cnosti je nevyhnutné vedenie majstra pri voľbe a vykonávaní cvikov. I tu platí: Nik učený z neba nepadol.

Ak je pravda, že cnosť sa dosahuje cvikom, musíme vedieť, ako sa treba cvičiť, a mať jasnú predstavu o tom, čo chceme dosiahnuť. A na to žiak sám nestačí.

Sokratova otázka, kde nájsť majstrov či učiteľov cnosti, sa teda stala takmer po dva a pol tisícročí znova aktuálnou, dokonca tak,

ako ju formuloval Menon (89 E): „Myslíš, (Sokrates,) že nie sú nijakí učitelia cnosti?“ Aj Sokratova odpoveď sa hodí pre našu dobu: „Často som pátral po tom, či sú nejakí učitelia cnosti, ale napriek všetkému úsiliu nemôžem nijakých nájsť“ (tamže).

Dnes by však už bolo treba Sokratovu otázku „Kde nájsť učiteľov“ rozšíriť o ďalšie: Kde nájsť školy cnosti, ale nadovšetko, kde nájsť etikov, či filozofov, ktorí by odôvodnili nevyhnutnosť cnosti ako predpokladu skutočnej výchovy, ba dokonca – kam sa podela mravnosť a asketika, ktorá podľa príkladu evanjelia za primárny cieľ mravného života kládla pestovanie tých vlastností, ktorých nadobudnutie aspoň čiastočne rehabilituje mravnú výšku Adama a Evy pred pádom.

Iba mimochodom, ich pôvodná mravná výška nespočívala iba v tom, že nerobili chyby, že sa nedopúšťali menších alebo väčších priestupkov, ale že ich zdobili dobré vlastnosti, potrebné na optimálne zvládnutie života, pre ktoré nemali absolútne nijaké predstavy, príklady, zvyklosti. Človek ako koruna všetkého tvorstva – alebo práve preto –, musí (a či smie) spolurozvíjať dielo stvorenia, ktoré mu Boh zveril a urobil ho zaň zodpovedným.

A je priam nepochopiteľné, že sa nepocituje potreba venovať tomuto aspektu mravného života pozornosť ani v tej inštitúcii, ktorá je v súčasnej „kultúre“ nevítaným (a zavrženým až nenávideným) advokátom mravov – Cirkev.

A, samozrejme, nepocituje sa ani v rodinnej výchove. V prípade mravného priestupku sa nad deťmi zdvihne prst a povie: toto nesmieš, toto je hriech. Alebo sa vezme do rúk remeň, aby sa prebudilo svedomie či rozum.

Aký odlišný výchovný prístup majú rodičia a vychovávatelia pri iných ako mravných nedostatkoch. Keď sa napr. dieťa učí chodiť, a padne, alebo keď nevysloví správne š alebo r, nikto ho nekarhá, ani nebije. Naopak, toľko ho cvičia, ba až drilujú, kým sa mu to nepodari urobiť správne. A keď sa tak stane, všetci radostne zhíknu, zvýsknu, ba i zatlieskajú rukami, pochvália ho, pohladkajú, dajú mu ešte aj cukrík za odmenu. A dieťa? Ešte s väčšou vervou sa pustí do rapkania: „Rarášok a rak rapotali, rozrývali, ruvali sa, rečnili“ – len aby ukázalo, ako to už dobre ovláda, a aby zasa dostalo bonbónik.

A ešte jeden príklad. Aj pri učení (drilovaní) niektorých pred-

metov v škole – ako napr. písanie, čítanie, počty, kreslenie, ručné práce, ale i cudzie jazyky ap. –, je cvik doma. Rodičia, starší súrodenci, učitelia, skratka všetci sú plní starostlivosti, trpezlivosti a vynachádzavosti pri vymýšľaní tých najrozličnejších cvikov a správne motivovaných povzbudení, len aby sa deti nedali odradiť počiatočným neúspechom.

Len v jednej oblasti nie sme schopní pochopiť, že treba aplikovať ten istý princíp cviku, tú istú trpezlivosť, vynaliezavosť v motivácii – v tej mravnej. A pritom práve tu treba sokratovsky chápať učiteľa, ktorý v tejto najkomplikovanejšej – lebo onticky najvyššej – sfére musí svojho žiaka krok za krokom sledovať a usmerňovať. Ale vždy tak, aby nikdy nestál v ceste jeho slobodnému rozhodovaniu. Ba viac, musí (podľa príkladu Boha samého) vedieť aj rozumne riskovať možné pády svojho zverenca – a hneď mu pohotovo priskočiť na pomoc a ukázať mu, kde sa stala chyba.

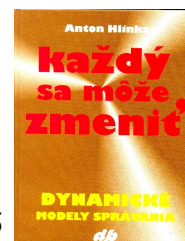
Tento proces by sa nemal skončiť skôr, než sa mladý človek dokáže postaviť na vlastné nohy. Pričom, prirodzene, rodičia a starší súrodenci sú spočiatku jedinými učiteľmi. Neskôr k nim pribudnú ďalší – najmä učitelia v škole a vychovávatelia, ba a najmä neosobní „učitelia“: médiá (televízia, hudba), ako aj mentalita a duch doby.

Vo všeobecnosti by sa dalo povedať, že mladému človeku možno dať toľko slobody, koľko jej je schopný mravne zvládnuť. A čím skôr začne toto zacvičovanie v slobode, tým väčšmi sa zrýchľuje tempo dosahovania samostatnosti.

To všetko, samozrejme, za predpokladu, že rodičia, resp. učitelia a vychovávatelia, ako aj deti sa opierajú o jasne formulované mravné normy.

V dospievajúcom a dospelom veku nahrádza učiteľa a motivátora či animátora príklad veľkých mravných osobností, ktoré, našťastie nechýbajú v nijakom národe a kultúre. Nie že by boli stelesnením všetkých vynikajúcich vlastností, a či mravných cností, ale že jeden v tej, druhý v inej dosiahol taký vysoký stupeň, že v nej predstavuje skutočný „model“.

Človek si uvedomí, že zoznámenie sa s nimi je neporovnateľne podnetnejšie ako čítanie dajakej čisto teoretickej knihy o cnostiach. Knihy tohto druhu nie sú schopné svojho čitateľa zanietiť a uspokojiť – asi tak, ako nikoho nenasyti, ak si namiesto obeda iba prečíta prednášku o zdravej výžive.

HLINKA, A.: *Každý sa môže zmeniť*. Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco 1994, s. 55-64.

Kapitola druhá:

Cnosť (gr. areté, lat. virtus – mužnosť, sila, schopnosť) – vo všeobecnom zmysle zručnosť, ľahkosť, náklonnosť k nejakým činnostiam, vlastným človeku, v užšom zmysle (ktorý je prijatý vo všednej reči a v etike) stála náklonnosť a zručnosť vôle v konaní mravného dobra (v uskutočňovaní mravných hodnôt). Časť etiky, zaoberajúca sa cnosťami, sa nazýva aretológia.

1. Od časov Platóna a Aristotela pojem cnosti bol jeden z hlavných v etických úvahách – pokiaľ sa to správne rozumie, tak je to tak aj naďalej. V scholastickej etike (odvolávajúcej sa na grécku tradíciu, predovšetkým na Aristotela) je vypracovaná rozvetvená klasifikácia cností – rozumových a vôľových. „... ľudská cnosť je niečo ako zručnosť, zdokonaľujúca človeka, aby dobre konal. V človeku však sú len dva pramene ľudských skutkov, menovite intelekt, čiže rozum a chcenie. To sú teda dve hnutia v človeku, ako hovorí [Aristoteles] v III. [knihe] *De anima*. Preto každá ľudská cnosť zdokonaľuje jeden z tých dvoch princípov. Ak zdokonaľuje rozum v oblasti teoretickej alebo praktickej vo vzťahu k dobru ľudského skutku, bude cnosťou rozumovou; ak však zdokonaľuje chcenie, bude cnosťou mravnou.“ (Tomáš Akvinský, STh I-II, q. 58, a. 3, co).

Rozumové cnosti (dianoetické) priamo zdokonaľujú rozum v poznávaní pravdy, ale keďže je dobro objektívnou dokonalosťou bytí, aj tieto cnosti sú podriadené úplne uskutočňovaniu dobra. Túto myšlienku vyjadruje tvrdenie „Nihil volitum nisi praecognitum“ – nič nie je chcené, ak predtým nie je spoznané. Teoretické rozumové cnosti sú:

- chápaivosť – zručnosť v tvorení pojmov a súdov;
- súdnosť – v zmysle zbehlosti v usudzovaní;
- múdrosť – zručnosť v poznaní najhlbších základov pravdy;
- prezieravosť (v teoretickej rovine) – zručnosť v rozpoznávaní dobra (practickej pravdy v aristotelovskom chápaní), o ktorú sa má snažiť.

Tomáš z Akvinu menuje až desať schopností, ktoré spolu tvoria cnosť prezieravosti: pamäť, všímaivosť, bystrosť, učenívosť, zdravý úsudok, rozvaha, predvídavosť, opatrnosť, ostrážitosť a presnosť. Praktické rozumové cnosti sú „schopnosti“ – zručnosti v práci umeleckej a technickej.

Do súboru mravných cností, zdokonaľujúcich mravné snahy človeka, patria tzv. kardinálne cnosti:

- Prezieravosť (v practickej rovine) – zručnosť rozumu v nachádzaní prostriedkov dosiahnutia dobru, priradených poslednému cieľu

človeka; zdokonaľuje vôľu a zároveň od nej závisí jej trvalosť; umožňuje usmerňovať seba a iných (prezieravosť osobná, rodinná a spoločenská). Prezieravosť býva nazývaná auriga virtutum¹, pretože bez korektného rozumu, ktorý riadi konanie, nie je možné praktizovanie akejkoľvek cnosti.

- Spravodlivosť – stále nastavenie vôle dať každému to, čo mu právom patrí. Príbuzné cnosti sú tie, čo utvárajú postoje voči Bohu - zbožnosť, rodičom – úctivosť, otčine – patriotizmus, dobrodincom – vďačnosť.
- Udatnosť – zručnosť v dosahovaní náročných dobru, ktorá povzbudzuje emocionálne sily voči všetkým prejavom zla na ceste k dobru. Súvisia s ňou veľkodušnosť, stálosť, vytrvalosť, trpezlivosť.
- Miernosť – usporiadanosť v ovládaní pudov (zvlášť pudu zachovania života a jeho odovzdávania). Družia sa k nej miernosť v jedení, skromnosť v pohlavnej sfére, jemnosť, pokora, veselosť (schopnosť sa baviť).

2. Prínos cností pre oblasť morálky spočíva v tom, že človek práve v základnej voľbe (optio fundamentalis), ktorá presahuje aktuálnu chvíľu a ktorá vyrastá z trvalého postoja, môže dosiahnuť a rozvíjať svoju slobodu. Mať cnosti znamená nebyť determinovaný² ani vlastnými pudmi, ani vlastnými vášňami, ani spoločenskými tlakmi, ale zachovať kritický postoj k týmto vplyvom, alebo ich tak využiť či formovať, aby slúžili správaniu, ktoré je zosúladené s hlavným cieľom ľudského života (nezávisle od toho, či ho chápeme ako stav dokonalosti, šťastia, dobroprajného spolužitia s inými, či inak). Predsa však cnosti, videné zvonka ako formy ľudských postojov, skrývajú v sebe určitú dvojznačnosť. Môžu teda byť výrazom prispôbenia jednotlivca spoločenským očakávaniam bez mravného vnútorného postoja (tu vidíme záležitosť vhodnej výchovy vrodéných charakterových dispozícií). Okrem toho, nedostatok nejakej cnosti nemusí byť znakom mravnej nedokonalosti. Niekedy je to prejav nezavineného chybného psychického vývoja (apatie, fobie, agresie).

Konkrétne formy cností alebo ich spoločenská hodnota závisia v určitom stupni od premenlivých historických okolností, preto pre mravné posúdenie cností je nutné nejaké nadradené kritérium. V stoickej etike to bol stanovený, sakrálny chápaný poriadok prírody. V kresťanskej tradícii také kritérium ustanovujú teologické cnosti viery, nádeje a lásky, v ktorých človek uskutočňuje

¹ auriga virtutum lat. = vozataj cností

² ovládaný

svoj vzťah k osobnému Bohu. V takej perspektíve všetky cnosti môžu byť poňaté nie ako autonómne výdobytky človeka, ale ako výraz jeho vzťahu k Bohu – Najvyššiemu Dobru.

Dnes sú najviac potrebné tieto cnosti:

- a. solidarita – ako pripravenosť pomôcť prenasledovaným ľuďom alebo biednym;
- b. tolerancia;
- c. sebaovládanie - ako schopnosť vystihnúť vhodného momentu konania – a iné podobné.

Tzv. mestské cnosti (šetrnosť, presnosť, usilovnosť, poriadkumilovnosť) zastávajú okrajovú, inštrumentálnu funkciu, ale nestratili význam v spoločenskom živote.

Józef Herbut

HERBUT, J.: Cnota. In: HERBUT, J.(ed.): *Leksykon filozofii klasycznej*.
Preklad Emil Ragan, Lublin : TN KUL 1997, s. 90-91.

Pre absolvovanie seminára je potrebné sa zúčastniť písomnej skúšky, ktorá bude spočívať v odpovedi na niekoľké otázky k dvom kapitolám a v napísaní krátkej úvahy, podobne ako v minulom semestri. Termíny písomnej skúšky hľadajte v AISe.

Otázky:

1. Pomocou čoho pretvárame človeka?
2. Za akú záležitosť pokladáme cnosť?
3. Čo máme na mysli, keď vezmeme do úvahy výraz „model správania“?
4. Vymenujte štyri druhy modelov správania. (stačí len vymenovať)
5. Opíšte reflex.
6. Opíšte automatizmus.
7. Opíšte zvyk.
8. Porovnajte cnosť a zvyk. Čo hovorí o cnosti Tomáš? Aké schopnosti zvyk vyraduje a cnosť predpokladá?
9. Je cnosť „skamenelinou“? Ak nie, tak aká je?
10. Čo nadobúda prevahu v zvyku? Uveďte príklady na zvykové „dobré skutky“.
11. Do akého vzťahu sa dostáva zvyk so životom?
12. Akou odpoveďou na danú skutočnosť je cnosť?
13. Aké zvládnutie určitej situácie je cnosť?
14. Správa sa cnostný človek automaticky? Ako kontroluje zaužívaný spôsob reagovania?
15. Ako pôsobia cnosti na človeka?
16. Definícia cnosti.
17. Aká bude reakcia, ak sa objavia nové prvky v situácii?
18. Aký je názor Sokrata na to, či sa možno naučiť cnosti?
19. Hrá nejakú rolu poznanie v prípade cnosti?
20. Akú intuíciu o cnosti mal Aristoteles?
21. Voľne preložte: Bonum ex integra causa, malum ex omni defectu.
22. Možno definovať presné hranice medzi „ešte cnosťou“ a „už nerestou“?
23. Okrem rozsahu a obsahu čo ešte prispieva k hodnoteniu skutku?
24. Môže byť ten istý čin za podmienky A cnostný a za podmienky B necnostný alebo až zlý? Uveďte príklad zo života.
25. Čo je nevyhnutne potrebné k cnosti? Čo si to vyžaduje?

26. Bohužiaľ, cvik v dobrom sa nebadane vytratil z výchovy. Čo je nevyhnutné na získanie cností?
27. Našiel Sokrates učiteľov cnosti? Koho je potrebné nájsť pre školu cnosti?
28. V ktorých dvoch inštitúciách je potrebné obnoviť výchovu k cnosti?
29. Aký výchovný prístup majú rodičia a vychovávatelia napr. pri učení výslovnosti „r“?
30. Aký výchovný postup treba aplikovať v mravnej oblasti?
31. Akých učiteľov má mladý človek, keď dospieva?
32. Čo je cnosť v užšom slova zmysle?
33. Ako sa volá časť etiky o cnostiach?
34. Aké dve skupiny cností poznáme?
35. V čom zdokonaľujú rozum rozumové cnosti?
36. Vymenujte štyri rozumové cnosti. Vyberte si jednu a opíšte ju.
37. Čo zdokonaľujú mravné (alebo kardinálne) cnosti?
38. Vymenujte štyri kardinálne cnosti. Vyberte si jednu a opíšte ju.
39. Aké prostriedky pomáha nachádzať prezieravosť (v praktickej rovine)?
40. Koho usmerňuje prezieravosť (v praktickej rovine)? Vymenujte tri druhy prezieravosti.
41. Prečo sa nazýva prezieravosť (v praktickej rovine) auriga virtutum?
Alebo: Prečo je prezieravosť hlavná cnosť?
42. Čo je spravodlivosť?
43. Ako sa nazýva spravodlivosť voči Bohu, rodičom, otčine, dobrodincom?
44. Čo je udatnosť?
45. Čo je miernosť?
46. Keď je človek cnostný, čo dosahuje a rozvíja?
47. Je človek cnostný, keď je determinovaný (ovládaný) pudmi, vášňami alebo tlakmi? Je taký človek slobodný?
48. Čo znamená byť cnostný?
49. Cnosti sú len predpokladom dobrých skutkov. V tomto zmysle, čoho výrazom môže byť cnosť bez vnútorného postoja?
50. Cnosti sú len predpokladom dobrých skutkov. V tomto zmysle, musí byť nedostatok cnosti znakom mravnej nedokonalosti? Prejav čoho to môže byť?
51. Od čoho závisia konkrétne formy cností?
52. Čo je potrebné pre mravné posúdenie cností?

53. Aké kritérium pre posúdenie cností sa uznáva v kresťanskej tradícii?
54. Ako sú ponímané cnosti v kresťanskej tradícii?
55. Aké cnosti sú dnes najviac potrebné?
56. Aké sú tzv. mestské cnosti?

Úvaha:

Ľudí treba vždy poľudšťovať. Cnosti nás poľudšťujú. Poľudšťujeme dospelých aj deti. Predstavte si, že ste otcom alebo matkou Vášho syna alebo dcéry. Mnohí z vás si to ani predstaviť nemusia, lebo to majú v skutočnosti. **Napište krátku úvahu o tom, ako by ste ich vychovávali k cnostiam.** Aké rozhovory by ste viedli? Aké napomenutia by ste im dávali? Ako by ste sa stavali k nim a k ich rôznym skutkom? Vyberte viaceré skutky, resp. situácie (môžu byť aj zo života) a opíšte ich vzhľadom k cnostiam. Uveďte viacero praktických príkladov. Sú deti cnostné? Sú ich rodičia cnostní? Ako sa budeme približovať k cnostiam? Čo nám pomôže? Alebo kto by nám mohol pomôcť? Čo myslíte, aké sú potrebné rodičovské cnosti?

Ak sa chcete niečo opýtať, pošlite mail na adresu emilr@zmail.sk alebo eragan@ktfke.sk.

Zostavil: Emil Ragan